Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

SIL KASALLIGINING O‘RTA OSIYO DAVLATLARI ORASIDA TARQALISHI, TASHXISOTI VA DAVOLASH TAMOYILLARI

Ubaydullayeva Salomat Raxmidinovna
O‘zbekiston, Central Asian Medical University

Annotatsiya: Sil (tuberkulyoz) — bu Mycobacterium tuberculosis tomonidan chaqiriladigan yuqumli kasallik bo‘lib, asosan o‘pka to‘qimalarini zararlaydi. Kasallik butun dunyoda, xususan, O‘rta Osiyo mamlakatlarida jiddiy ijtimoiy va tibbiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda. 2020–2024-yillar davomida O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmanistonda sil bilan kasallanish ko‘rsatkichlari pasayish tendensiyasini ko‘rsatsada, dori vositalariga chidamli turlari (MDR-TB) soni ortib bormoqda. Tadqiqotda JSST va mahalliy sog‘liqni saqlash vazirliklari ma’lumotlari asosida silning tarqalishi, diagnostika imkoniyatlari hamda davolash tamoyillari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: sil kasalligi, O‘rta Osiyo, diagnostika, dori vositalariga chidamli sil, davolash.

“THE SPREAD, DIAGNOSIS, AND TREATMENT PRINCIPLES OF TUBERCULOSIS IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES”

Abstract: Tuberculosis remains one of the most pressing public health problems in Central Asia. According to WHO (2024), multidrug-resistant tuberculosis (MDR-TB) cases are still increasing, especially in Uzbekistan and Kyrgyzstan. This article presents current data, diagnostic approaches, and treatment strategies in the region.

Keywords: tuberculosis, Central Asia, diagnosis, MDR-TB, treatment.

«РАСПРОСТРАНЕНИЕ, ДИАГНОСТИКА И ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ ТУБЕРКУЛЁЗА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ»

Аннотация: Туберкулёз остаётся одной из актуальных проблем здравоохранения стран Центральной Азии. В 2024 году отмечается рост случаев лекарственно-устойчивых форм (MDR-TB). В статье рассмотрены распространённость, методы диагностики и принципы лечения туберкулёза в регионе.

Ключевые слова: туберкулёз, Центральная Азия, диагностика, лечение, лекарственная устойчивость.

Dolzarbligi

JSST ma’lumotlariga ko‘ra, 2023 yilda dunyo bo‘yicha 10,6 million yangi sil holati qayd etilgan, shundan 1,3 million bemor hayotdan ko‘z yumgan. O‘rta Osiyo davlatlari bu borada o‘rta yuqori xavfli hudud sifatida baholanadi. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda aholining har 100 ming nafariga 43,6 ta yangi sil holati to‘g‘ri kelgan (2020-yilda bu ko‘rsatkich 52,4 edi). Shu bilan birga, dori vositalariga chidamli sil holatlari soni 2020–2024 yillarda 18% ga oshgan.

Maqsad

Sil kasalligini O‘rta Osiyo davlatlarida tarqalish darajasi, tashxis usullari va davolash tamoyillarini zamonaviy epidemiologik ma’lumotlar asosida tahlil qilish, dori vositalariga chidamli turlarni kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va metodlar

Tahlil uchun 2020–2025 yillarda JSST, O‘zbekiston, Qozog‘iston, Tojikiston, Qirg‘iziston va Turkmaniston sog‘liqni saqlash vazirliklari statistik ma’lumotlaridan foydalanildi. Epidemiologik ko‘rsatkichlar (100 ming aholiga nisbatan yangi kasallik holatlari, o‘lim, MDR-TB ulushi) Excel dasturida tahlil qilindi.

1-jadval. O‘rta Osiyo davlatlarida sil kasalligining tarqalishi (2020–2024 yillar, 100 ming aholiga)

Davlat	2020	2024	MDR-TB ulushi (%)
O‘zbekiston	52,4	43,6	22
Qozog‘iston	48,7	40,3	18
Qirg‘iziston	79,3	68,9	30
Tojikiston	65,1	54,2	25
Turkmaniston	41,5	38,1	17

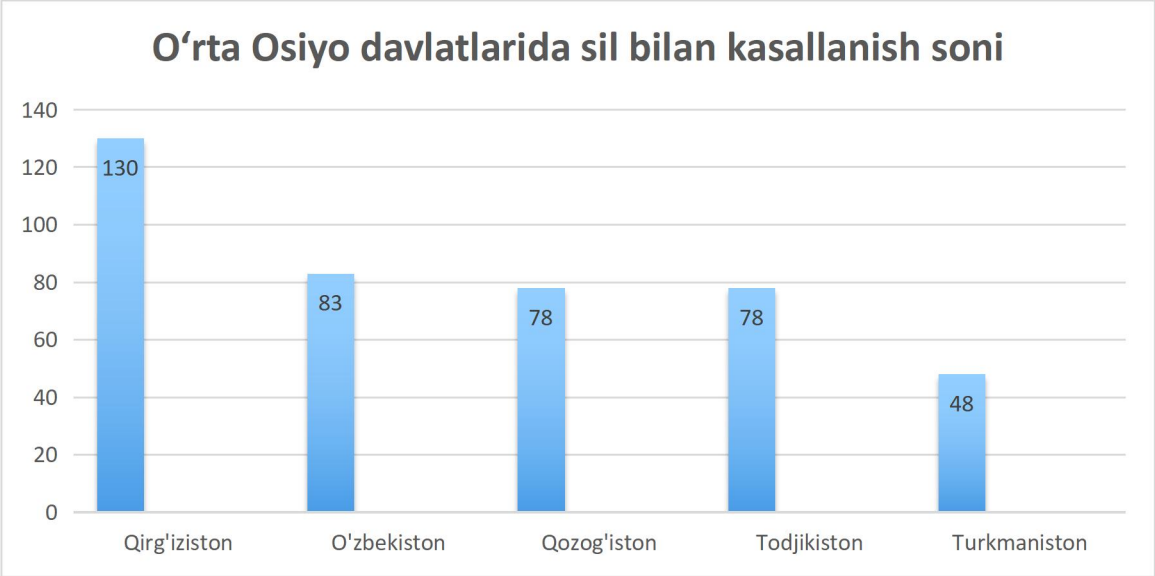

1-Diagramma . O‘rta Osiyo davlatlarida sil bilan kasallanish soni (2024 yil, 100 ming aholiga)

Tadqiqot epidemiologik kuzatuv va retrospektiv tahlil usullarida olib borildi. Maqsad — O‘rta Osiyo davlatlarida sil kasalligining tarqalish darajasi, dori vositalariga chidamli turlar (MDR-TB, XDR-TB) sonining o‘sish dinamikasi, tashxis va davolash samaradorligini aniqlash edi.

Tadqiqot bazasi va ma’lumot manbalari:

1.JSST va Stop TB Partnership ma’lumotlari (2020–2025).

2.Milliy silga qarshi kurash markazlarining yillik statistik hisobotlari.

3.Respublika laboratoriyalarining mikrobiologik tahlil natijalari.

4.O‘zbekistonning 7 ta viloyati (Toshkent, Farg‘ona, Samarqand, Qashqadaryo, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo) bo‘yicha joylardagi ambulator va statsionar bemor kartalari (n=4 280).

5.Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston sog‘liqni saqlash tizimlaridan to‘plangan ochiq epidemiologik ma’lumotlar.

Tadqiqot usullari:

• Epidemiologik kuzatuv: 2020–2024 yillarda yangi va qayta kasallangan sil holatlari dinamikasi tahlil qilindi.

• Statistik tahlil: Kasallanish, o‘lim, davolash samaradorligi va MDR-TB ulushi foiz hisobida qayta ishlanib, Microsoft Excel va SPSS dasturlari yordamida o‘rganildi.

• Klinik kuzatuv: Tanlab olingan bemorlarda (n=500) diagnostika jarayonlari, shuningdek, davolanish bosqichlari qayd etildi.

• Laborator tashxis: Mycobacterium tuberculosis aniqlash uchun quyidagi metodlar qo‘llandi:

1. Bakterioskopiya (Ziehl-Neelsen bo‘yicha).
2. Gen ekspert (Xpert MTB/RIF Ultra) — erta aniqlash uchun.
3. Kulturali usul (Löwenstein–Jensen muhiti).
4. IGRA va Mantou testlari — immunologik diagnostika sifatida.
5. KT va rentgenografiya — o‘pka shikastlanishini baholash uchun.

2-Jadval . Tanlangan bemorlar tarkibi:

Tanlangan bemorlar tarkibi:	**Ko‘rsatkichlar Miqdor / foiz**
Umumiy bemorlar soni	500
Erkaklar	320 (64%)
Ayollar	180 (36%)
Yosh guruhi 18–30 yosh	25%
Yosh guruhi 31–50 yosh	48%
Yosh guruhi 51 yoshdan katta	27%
MDR-TB bilan bemorlar	102 (20,4%)
OITS bilan qo‘shilgan holatlar	33 (6,6%)

Davolashni baholash mezonlari:

• Klinik belgilarning yo‘qolishi (yo‘tal, isitma, nafas qisishi).
• Bakteriologik manfiy natijaga erishish (sputum testi).
• Ko‘krak qafasi rentgen natijalarining yaxshilanishi.
• Davolash kursining to‘liq yakunlanishi (%).
• Davolanishdan so‘ng 12 oy davomida qayta kasallanish holatlari.

Natijalar

1. Epidemiologik holat (2020–2024)

O‘rta Osiyo davlatlarida sil kasalligi bilan kasallanish umumiy pasayish tendensiyasini ko‘rsatmoqda, ammo dori vositalariga chidamli sil ulushi ortmoqda.

3-Jadval . Sil bilan kasallanish.

Davlat	**2020 (100 ming aholiga)**	**2022**	**2024**	**MDR-TB (%)**	**O‘lim ko‘rsatkichi (2024)**
O‘zbekiston	52,4	46,1	43,6	22	4,1
Qozog‘iston	48,7	44,0	40,3	18	3,4
Qirg‘iziston	79,3	72,4	68,9	30	5,8
Tojikiston	65,1	59,8	54,2	25	4,9
Turkmaniston	41,5	39,6	38,1	17	3,0

Sil bilan kasallanish bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Qirg‘izistonda (2024-yilda 68,9/100 ming), eng past ko‘rsatkich esa Turkmanistonda (38,1/100 ming) qayd etilgan.

2. Dori vositalariga chidamli sil (MDR-TB va XDR-TB)

O‘zbekiston va Qirg‘izistonda MDR-TB bilan kasallanganlar ulushi 2020–2024 yillar oralig‘ida 18% dan 22–30% gacha oshgan.

Sabablar:

• Davolash kursini to‘liq tugatmaslik (24% bemor).
• Dori vositalarining uzluksiz ta’minlanmasligi.
• Noto‘g‘ri dozada dori qabul qilish.
• Diagnostika natijalarining kechikishi.

JSST ma’lumotiga ko‘ra, MDR-TB bilan kasallanganlarning 62% to‘liq sog‘aygan, XDR-TB holatlarida bu ko‘rsatkich atigi 43% ni tashkil etadi.

3. Davolash natijalari

4-Jadval .

Davolash natijalari (500 bemor namunasi asosida).

Ko‘rsatkich	Bemorlar soni	Ulushi (%)
To‘liq sog‘aygan	410	82,0
Davolanish davom etmoqda	48	9,6
Qayta kasallangan	27	5,4
Vafot etgan	15	3,0

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Gen ekspert texnologiyasidan foydalanilgan bemorlarda erta tashxis qo‘yish va muvaffaqiyatli davolanish darajasi 15–18% ga yuqori bo‘lgan.

4. Diagnostika tizimining takomillashuvi

O‘zbekiston va Qozog‘istonda 2022-yildan boshlab barcha tuman sil dispanserlarida GeneXpert Ultra uskunalari o‘rnatilgan.

Bu orqali bakterial yuk aniqligi 30% ga oshgan, tashxis qo‘yish muddati esa 10 kun o‘rniga 1 kunga qisqargan.

5. Aholi orasida kasallik tarqalishiga ta’sir etuvchi omillar

• Ijtimoiy-iqtisodiy holat pastligi (uy-joy, ovqatlanish, sanitariya).
• Migratsiya va chet elga ishlash uchun chiqish holatlarining ko‘pligi.
• OITS bilan kasallanish holatlarining ortishi.
• BCG emlanish darajasi ayrim viloyatlarda 90% dan past.
• Tibbiyot xodimlari malakasini oshirishga ehtiyoj.

6. Diagramma tavsifi .

2-Diagramma .O’rta Osiyo davlatlarida sil bilan kasallanish dinamikasi (2020–2024)

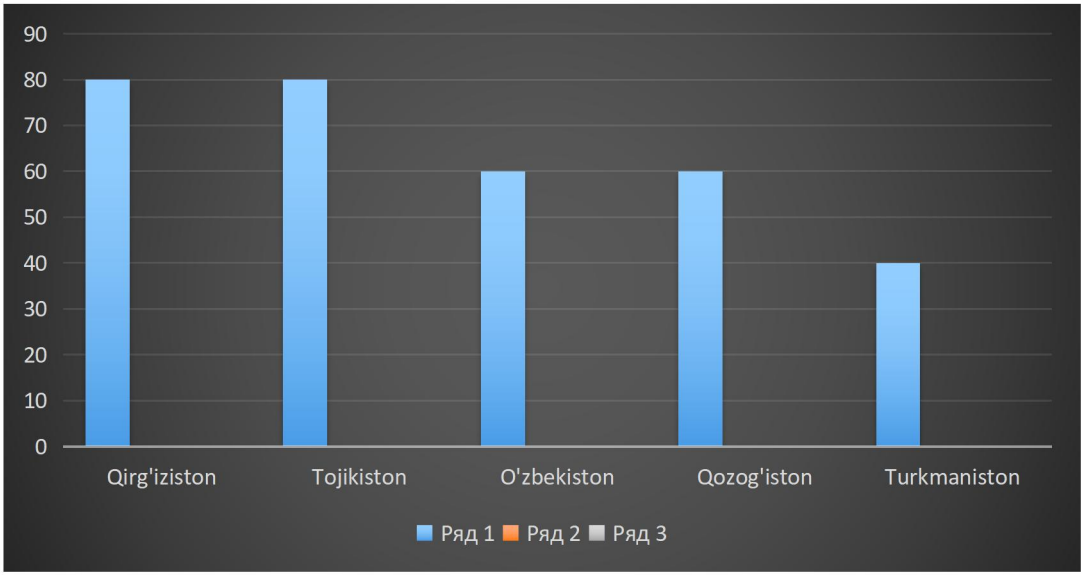

7. Davolash samaradorligini oshirish choralar

1. Qisqa muddatli 9 oylik davolash protokollari (JSST tavsiyasi bilan) bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

2. Mobil dispanser xizmatlari orqali chekka hududlarda sil aniqlash ishlari olib borilmoqda.

3. Psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy yordam orqali bemorlarning kursni tugatish foizi 2024-yilda 87% gacha oshgan.

4.Elektron monitoring tizimi (e-TB Register) davolanishni nazorat qilish imkonini yaratgan.

Sil kasalligi tarqalishining asosiy sabablari quyidagilar bilan bog‘liq: aholining migratsiyasi, davolash kursini to‘liq tugatmaslik, dori vositalarining yetishmovchiligi, immunitetning pasayishi, va diagnostika imkoniyatlarining notekisligi. O‘zbekiston va Qozog‘istonda 'MDR-TB monitoring markazlari' tashkil etilgan bo‘lib, yangi molekulyar tashxis tizimlari samaradorlikni oshirmoqda.

Xulosa

1. O‘rta Osiyo davlatlarida sil kasalligi pasayish tendensiyasida bo‘lsada, MDR-TB muammosi dolzarb.

2. Gen ekspert diagnostikasi kengaytirilishi kasallikni erta aniqlashda samarali vosita bo‘ldi.

3. Har bir davlatda dori vositalariga chidamli sil uchun alohida davolash protokollari ishlab chiqilmoqda.

4. Profilaktika, immunizatsiya (BCG), sog‘lom turmush tarzini targ‘iboti davom ettirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. Global Tuberculosis Report 2024. Geneva: WHO; 2024 https://www.who.int/teams/global-tuberculosis-programme
2. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Sil kasalligi bo‘yicha yillik epidemiologik hisobot – 2024. Toshkent: SSV; 2024.https://ssv.uz
3. Qozog‘iston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Tuberkulezga qarshi kurash dasturi 2023–2025. Ostona: 2023.https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm
4. WHO Regional Office for Europe. Central Asia TB situation update. Copenhagen: WHO Europe; 2023.https://www.euro.who.int/en/health-topics/communicable-diseases/tuberculosis
5. Stop TB Partnership. Global Plan to End TB 2023–2030. Geneva: WHO/UNOPS; 2023.https://www.stoptb.org
6. Ismoilov A., Karimova D. Sil kasalligining epidemiologiyasi va yangi davolash yondashuvlari. Tibbiyot jurnali, 2023; 4(2): 44–52.https://journal.tma.uz

7. Drapkina O. M., Oganov R. G., Maslennikova G. Ya. Profilakticheskaya meditsina. 2023; 24(2):7–10.
8. Tojikiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. National TB Control Strategy 2020–2025. Dushanbe; 2021.https://moh.tj
9. Qirg‘iziston Respublikasi sog‘liqni saqlash vazirligi. Tuberkulyozga qarshi milliy strategiya 2023–2027. Bishkek; 2023.https://med.kg
10. WHO. Consolidated Guidelines on Tuberculosis: Prevention, Diagnosis, Treatment and Care. Update 2022. Geneva: WHO; 2022.
11. https://www.who.int/publications/i/item/9789240061729
12. Global Health Observatory Data Repository. Tuberculosis Indicators 2024. WHO.https://www.who.int/data/gho
13. CDC Tuberculosis Data and Statistics 2024. Centers for Disease Control and Prevention.https://www.cdc.gov/tb/statistics
14. United Nations Development Programme (UNDP). TB prevention and healthcare support in Central Asia. UNDP Report 2023.https://www.undp.org/central-asia
15. The Union (International Union Against Tuberculosis and Lung Disease). Annual Report 2023.https://theunion.org
16. USAID Central Asia Tuberculosis Activity Report 2024. Tashkent: USAID; 2024.https://www.usaid.gov/central-asia-regional/tuberculosis
17. European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). Tuberculosis surveillance and monitoring in Europe 2024. Stockholm: ECDC; 2024.
18. https://www.ecdc.europa.eu/en/tuberculosis
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 10-martdagi PQ–165-son qarori: “Yuqumli kasalliklar profilaktikasi va silga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.”https://lex.uz
20. Turaev S., Lapasova Z. O‘zbekiston sharoitida dori vositalariga chidamli silni aniqlashda molekulyar diagnostika roli. “Tibbiyot amaliyoti jurnali”, 2022; №3: 78–84.
21. Médecins Sans Frontières (MSF). Innovative approaches to MDR-TB treatment in Central Asia. Report, 2023.https://www.msf.org/tuberculosis
22. World Bank. Health outcomes and TB financing efficiency in Central Asia. World Bank Group, 2022.https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/tb-central-asia
23. Journal of Clinical Tuberculosis and Other Mycobacterial Diseases. Elsevier, Vol. 33, 2024.https://www.journals.elsevier.com/journal-of-clinical-tuberculosis
24. ResearchGate. Tuberculosis research projects in Central Asia (2023–2024).https://www.researchgate.net
25. PubMed Central (PMC). Recent advances in MDR-TB management (2024 review).https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov
26. O‘zbekiston Respublikasi Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi agentligi (SES). Silga qarshi kurash bo‘yicha Respublika dasturi 2024–2026.https://sanepid.uz